

بورس‌های کالایی و نقش وزارت بازرگانی

دفتر مطالعات اقتصادی، معاونت برنامه ریزی و امور اقتصادی وزارت بازرگانی

تحقق کارآمدی بورس‌ها (از جمله بورس‌های کالایی) در ساختارهای رقابتی است. چرا که تنها در بازارهای رقابتی که تعداد خریداران و فروشندگان بازار زیاد است می‌توان انتظار داشت بورس‌ها با تسهیل رقابت و تقویت رفتارهای رقابتی منجر به بهبود عملکرد و افزایش کارایی شوند و گرنه در شرایط انحصاری، بورس‌ها می‌توانند به ابزاری برای تبانی و رویه‌های ضد رقابتی تبدیل شوند. برای موفقیت بورس‌های کالایی باید ملاحظاتی را مدنظر داشت که از جمله آن‌ها تنظیم بازار است، همانگونه که عنوان شد بورس‌ها شکل سازمان یافته‌ای از بازارها هستند و لذا نمی‌توان ملاحظات تنظیمی (Regulation) را در تاسیس و اداره بورس‌ها از نظر دور داشت. گزارش حاضر معرفی بورس‌های کالایی را با در نظر گرفتن همین ملاحظه دنبال می‌کند و تلاش شده است نقش وزارت بازرگانی در زمینه تنظیم بازار، حمایت از حقوق مصرف‌کننده و پیشگیری از نوسانات قیمتی را در تعامل با بورس‌های کالایی بازنمایی کند.

۱- بورس کالا چیست؟^(۱)

تشکیل بورس کالا، به لحاظ نظری مبتنی بر مزایای یک بازار رقابتی است که در آن تعداد زیادی خریدار و فروشنده، محصول مشابهی را معامله می‌کنند و به دلیل زیادی تعداد خریداران و فروشندگان، هیچیک نمی‌توانند بر قیمت بازار اثرگذارند، آن را دستکاری یا جعل کنند. بنابراین ماهیت کارکرد بالقوه بورس کالایی، با بازارهای رقابتی سازگاری و همخوانی دارد و لذا برای بازارهای غیررقابتی، بورس‌های کالایی

در این نوشتار، عوامل تشکیل دهنده بورس‌های کالا، منافع مترتب بر آن، و مجموعه الزامات موفقیت بورس‌های کالا مورد بحث قرار گرفته است.

مقدمه

بورس‌ها (اوراق بهادار - کالا)، بازارهای متشکل و سازمان یافته‌ای هستند که در طول سه دهه اخیر بر پایه تکامل و کارایی روزافزون خود، منشأ آثار متعدد اقتصادی شده‌اند، به طوری که هم‌اکنون تصور اقتصادهای مدرن بدون بورس دشوار شده است.

در بورس کالا، با تبدیل بخشی از شبکه سنتی دادوستد، به یک شبکه سازمان یافته و با سازوکارهای مشخص و معلوم، امکاناتی در جهت رفع پاره‌ای از مشکلات و دغدغه‌های موسوم به نوسانات قیمتی و ریسک‌های

تولیدی و نقدینگی به وجود می‌آید.

به طور خلاصه مزایای بالقوه‌ای به شرح زیر برای بورس‌ها برشمرده می‌شود:

الف - شفافیت قیمت و کارایی بازار از جنبه برقراری قانون تک قیمتی در بازار.
ب - کاهش یا توزیع ریسک از طریق:

- ۱- بهبود نظام اطلاعاتی.
 - ۲- افزایش سلامت معاملات از طریق مقررات و نظارت‌های مندرج در قانون.
 - ۳- استفاده از ابزارهای متنوع مالی برای پوشش‌های ریسکی.
- اما نکته‌ای که نباید از نظر دور بماند،

می‌توانند به بروز رفتارهای غیررقابتی، تبانی تولیدکنندگان و جعل قیمت بیانجامند.

از آنجایی که یک بازار رقابتی به صورت بالقوه مزایای فوق‌رادر دارد، ایجاد یک تشکل به نام بورس، چون هزینه دسترسی به اطلاعات و مبادله را کاهش می‌دهد، می‌تواند شرایط رقابت را آسان‌تر کند. بدین ترتیب بورس کالا، بازار متشکل و منسجمی است که تعداد زیادی از تقاضاکنندگان و عرضه‌کنندگان، کالای خود را عرضه و تقاضا می‌کنند و کالای مربوطه پس از بررسی‌های کارشناسی و قیمت‌گذاری توسط کارشناسان آن بازار، مورد مبادله قرار می‌گیرد. در چنین شرایطی کالاهای خام و فرآوری نشده مانند فلزات، پنبه، گندم، برنج و ... داد و ستد می‌شوند. در این بازارها، تحویل فیزیکی کالا رخ نمی‌دهد بلکه آن‌ها جایگاهی برای خرید و فروش کالاها در هر نقطه از جهان و در هر زمان بر اساس قراردادها هستند. در عمل در طول زمان بورس‌های کالا از بازارهای نقدی به بازارهای آتی توسعه یافته‌اند. قسمت عمده معاملات در بورس کالا، به منظور خرید و فروش و تحویل آینده کالا انجام می‌شود.

در یک ساختار رقابتی، بورس کالا، مدیریت خطر (ریسک) را تسهیل می‌کند؛ به بیان دیگر تسهیلاتی برای انتقال خطر و ایجاد مصونیت فراهم می‌کند. هدف اولیه بازار بورس کالا، ایجاد فرصت برای انتقال خطرات احتمالی موجود برای کسانی است که با بازار به طور مستقیم سروکار دارند. همچنین بورس کالا می‌تواند نگهداری و حفظ ذخایر کالا را در دست افراد امکان‌پذیر و به بهینه‌سازی گردش نقدینگی کمک کند؛ بورس کالا همچنین با فراهم کردن شرایطی که خریدار و فروشنده واقعی یکدیگر را ملاقات می‌کنند، مانع از سودجویی بیش از حد دلالتان می‌شود. هر چند دلالتان نیز می‌توانند در بازار بورس کالا حضور داشته باشند و این امر به ویژه زمانی که ساختار بازار به انحصار نزدیک‌تر است می‌تواند سبب جعل قیمت‌ها به جای کشف آن شود.

۲- روش داد و ستد در بورس کالا و شرایط لازم برای تحقق معاملات (۲)

عمده‌ترین شیوه دادوستد در بورس کالا استفاده از قراردادهای آتی است. قراردادهای آتی بورس کالا برخلاف سهام شرکت‌های پذیرفته شده در بورس، دارای عمر محدودند. مزیت اصلی آن‌ها ایجاد مصونیت در برابر خطرات ناشی از نوسان‌های قیمت یا کسب سود به سبب تغییر قیمت است. عمده قراردادهای آتی که در بورس‌های کالا رد و بدل می‌شوند، قرارداد خرید یا فروش مقداری کالای خاص با کیفیت مشخص برای تحویل در تاریخ معینی در آینده با قیمت ثابت است. به عبارت دیگر، انجام معاملات در بورس کالا تنها منحصر به رد و بدل کردن کاغذ بین طرفین قرارداد نیست، بلکه خریداران می‌توانند کالای خریداری شده را در سررسیدهای مندرج در قرارداد تحویل گیرند. شایان ذکر است در یک بورس کالایی نوظهور و یا شرایط خاص کالا می‌توان، به صورت حراج حضوری و معاملات نقدی مبادله کالا را انجام داد. (۳) به طور مثال در بازار بورس فلزات تهران، قراردادهای نقدی، نسبی، سلف، آتی، اختیار خرید و اختیار فروش مورد استفاده است.

برخی از شرایط ضروری برای تحقق معاملات قرارداد آتی عبارت‌اند از:

۱- وجود نوسان در قیمت کالای مورد دادوستد به طوری که انگیزه برای انجام قرارداد آتی را توجیه کند.

۲- واحدها و بنگاه‌های اقتصادی در بازار کالا وجود داشته باشند.

۳- کالا قابل درجه‌بندی استاندارد بوده و بتوان آن را رتبه‌بندی کرد.

۴- کالا قابلیت ذخیره شدن و همچنین حمل و تحویل به خریداران را داشته باشد.

۵- سرمایه لازم و تسهیلات مالی برای پرداخت ودیعه و تسویه قرارداد وجود داشته باشد.

۶- وجود تسهیلات زیربنایی از قبیل شبکه‌های ارتباطی، قانونی و مالی نیز ضروری است.

۳- عوامل تشکیل دهنده بورس کالا

همان‌طور که قبلاً گفته شد، بورس کالا بازاری متشکل است که در آن کالاها به صورت نقدی یا آتی مورد داد و ستد قرار می‌گیرند، در این بازار ورود تمامی افراد، گروه‌ها و نهادهای جامعه، بر اساس ضوابط و مقررات مربوطه بدون مانع بوده و تمام افراد می‌توانند با رعایت ضوابط وارد بازار شده و از آن منتفع شوند. از آنجا که ورود تمامی افراد و نهادها به بازار بورس کالا مبتنی بر انگیزه و هدفی می‌باشد، می‌توان تمامی شرکت‌کنندگان بازار را بر اساس اهداف و انگیزه ورود به بازار، دسته‌بندی نمود.

گروهی به دنبال فرار از ریسک نوسان قیمت و رفع نگرانی‌های ناشی از نوسانات قیمتی وارد این بازار خواهند شد. تولیدکنندگان محصولات کشاورزی، فلزات و نظایر آن و تقاضاکنندگان اصلی این محصولات بیشتر در این گروه قرار می‌گیرند. گروهی دیگر در پی سود وارد این بازار می‌شوند. آن‌ها با قبول ریسک موجود در بازار، به سود بیشتر که ناشی از تغییر قیمت‌هاست، دست می‌یابند. سوداگران، دلالتان، سلف‌خران، واسطه‌ها، تجار و سایر افراد در این گروه قرار می‌گیرند. در ادامه نقش هر یک از گروه‌های فوق و همین‌طور سازمان‌های ناظر یا نهادهای تسهیل‌کننده در بورس کالایی مورد بررسی قرار می‌گیرد:

۱-۳ تولیدکنندگان

تولیدکنندگان همواره برای برنامه‌ریزی حجم و نوع محصولات خود، چالش‌هایی دارند، عمده‌ترین آن‌ها عدم شفافیت بازار، نامعلوم بودن روند آتی قیمت محصولات و ناکارآمدی نظام تعیین قیمت و توزیع محصولات می‌باشند. بنابراین تولیدکنندگان می‌توانند با استفاده از ابزارهای داد و ستد در بورس کالا در برابر نوسانات قیمت ایمن شوند و با خرید و فروش قراردادهای سلف و آتی، ریسک قیمت را پوشش دهند.

۲-۳ صنایع متقاضی

صنایعی که کالای بورسی را به عنوان مواد اولیه خود دریافت می‌نمایند، نقش بسیار مهمی در بازار ایفا می‌کنند. این صنایع نیز برای برنامه‌ریزی تولید خود، تمایل دارند از خطرات ناشی از نوسان قیمت‌ها ایمن شوند و با برآوردی مطمئن از قیمت تمام‌شده به تولید بپردازند. برای این گروه، بورس کالا مکان مطمئنی برای خرید مواد اولیه، دریافت اطلاعات موثق در مورد روند قیمت‌ها و در نتیجه تضمین سود شرکت می‌باشد.

به همین دلیل در بورس های کالایی دنیا، اغلب کالاهایی ارائه می شوند که ساختار بازار آن ها رقابتی است.

۳-۴- افزایش کیفیت کالاها و استاندارد شدن آن ها

از آنجا که استانداردهای خاصی برای محصولات مورد داد و ستد، در بورس کالا توسط کمیته های تخصصی تعیین می شود، لذا راه اندازی این بورس گامی مثبت و بسیار مهم در جهت بهبود کیفیت محصولات و ارتقا توان رقابتی در بازارهای جهانی خواهد بود. برخورداری تولیدکنندگان و تجار کالاها از مزایای قوانین و مقررات حاکم بر بورس های کالا جزء ملزومات این بازار است. این مقررات و قوانین و نظارت بر اجرای آن موجب ارتقاء امنیت سرمایه گذاری و در نتیجه رونق می شود. استاندارد شدن کالاها، تلاشی برای اطمینان از همگنی کالاها نیز به شمار می آید.

۴-۴- افزایش کارایی بازاریابی

به دلیل ورود و خروج آسان افراد در بورس، امکان فرصت های سودجویانه برای گروهی خاص (حداقل در بلندمدت) باقی نمی ماند. قسمت قابل توجهی از حاشیه بازاریابی (تفاوت قیمت پرداختی مصرف کننده با قیمت دریافتی تولیدکننده) مربوط به سود ویژه واسطه گران و دلالان است. لذا تقلیل سود، موجب کاهش هزینه بازاریابی و در نتیجه افزایش کارایی آن می گردد. بورس قادر است زمینه لازم برای کاهش لایه های مضاعف از تولید تا مصرف را فراهم کند. (۴)

در این راستا نکته ای که نباید از نظر دور داشت ضوابط و شرایط دسترسی به بورس است. زیرا ضوابط و شرایط اعطای کارگزاری و یا حداقل معاملات می تواند به گونه ای وضع شود که در عمل دسترسی به بازار را سخت کرده و آن را به ساختار انحصاری سوق دهد.

۵- شرایط موثر بر رونق بورس کالا

۵-۱- وسعت بازار
عرضه و تقاضا برای کالای مورد نظر باید وسیع باشد؛ به طور بالقوه باید به تعداد زیادی از فعالان بازار نیاز باشد.

۵-۲- استاندارد کالا

کالای معامله شده باید به خوبی استاندارد شده باشد. اگر قابلیت انبارسازی خوبی نیز داشته باشند، تجارت آن در بورس ساده تر خواهد شد.

۵-۳- بازار رقابتی و آزاد کالا

قیمت گذاری باید بر اساس عوامل بازار بدون هیچگونه انحصار یا کنترل صورت گیرد.

۵-۴- تسهیلات زیربنایی

تسهیلات زیربنایی و خدمات قابل دسترس و مناسب از قبیل دسترسی آسان به جاده ها، شرکت های حمل و نقل، باسکول ها، خدمات کنترل کیفی، کارایی اداری، انبارداری و ارتباطات سریع آن ها ضروری است.

سوداگران گروهی دیگر از شرکت کنندگان در بازار هستند که با استفاده از نوسان قیمت کالاها و قراردادهای، در بازار سود می برند. آن ها با قبول ریسک بازار، کسب سود می نمایند. این افراد معمولاً به منابع اطلاعاتی دقیق دسترسی داشته و یا از قدرت تجزیه و تحلیل بیشتری برخوردارند. سوداگران زمانی خریدار و زمان دیگر فروشنده می باشند. اگر پیش بینی شود که قیمت ها افزایش خواهد یافت، قرارداد خرید را امضا می کنند و برعکس، اگر آن ها پیش بینی کنند قیمت ها کاهش خواهد یافت، به عنوان فروشنده قرارداد حاضر می شوند. سوداگران نقش مکمل مبادله گران تضمینی را داشته و بدون آن ها امکان رونق بورس کالا وجود ندارد. سوداگران به سختی می توانند از بازاری که در آن تنها مبادله فیزیکی کالا انجام می گیرد، بهره مند شوند. اما آن ها علاقه مند به فعالیت در بازارهایی هستند که در آن مبادلات با کاغذ (رسید انبار) انجام می گیرد. زیرا مشکلات انبارداری و حمل و نقل را متحمل نمی شوند.

به هر حال همواره سوداگران در بازار فعال هستند و در مواردی که ساختار بازار انحصاری است به تبانی مبادرت می کنند. حتی تولیدکنندگان انحصاری نیز با واسطه، مبادرت به سوداگری نموده و قدرت انحصاری برای تعیین (افزایش) قیمت را اعمال می کنند.

۳-۴- سازمان های ناظر یا نهادهای تسهیل کننده

این نهادها گرچه به طور مستقیم در مبادلات شرکت نمی کنند اما وجود آن ها در رونق یا امنیت بازار ضروری است. شرکت های بیمه، بانک ها، انبارها، تجهیزات، ترابری، اتاق پایاپای و ... از جمله این تسهیل کنندگان هستند.

۴- منافع بالقوه بورس کالا

۴-۱- شفافیت بازار

در بازارهای سنتی به دلیل ناکارآمد بودن آن ها، اطلاعات در اختیار تمام افراد قرار ندارد و بنابراین افراد خاصی که از اطلاعات ذی قیمت بهره مندند، می توانند سود غیر متعارف نصیب خود کنند. نقطه مقابل این سود اضافی، زیانی است که اکثر فعالان در بازار، به دلیل تصمیم گیری نادرست متحمل می شوند. در یک بازار بورس کارآ، اطلاعات بازار در دسترس تمام افراد قرار می گیرد و برخورداری از رانت اطلاعات به دلیل دسترسی نسبتاً یکسان به اطلاعات تا حد قابل ملاحظه ای کاهش خواهد یافت.

۴-۲- تسهیل رقابت

بهترین نوع بازار در اقتصاد، بازار رقابتی است، هر قدر شرایط یک بازار به ساختار رقابتی نزدیکتر شود، تخصیص منابع بهتر خواهد بود. بورس می تواند نمادی از بازار رقابتی باشد که قیمت کالاها از تلاقی عرضه و تقاضا حاصل شود.

نکته حایز اهمیت در این زمینه آن است که بورس اثر خود بر تسهیل رقابت را از مجرای رفتار نیروهای بازار برجای می گذارد، و هنگامی که تعداد فروشنده گان و یا خریداران کم است و در واقع عدم رقابت به ساختار بازار می گردد، بورس حتی می تواند رفتارها و رویه های ضد رقابتی را تشدید کند.

۵-۵- حمایت های مالی و حقوقی

حمایت های مالی و نظارت های حقوقی برای پیشگیری از رکود و بحران در بورس.

- توسعه صادرات محصولات کشاورزی.
- بهبود الگوی کشت براساس تعاملات بازار.

ب- اهداف کوتاه مدت

- اصلاح ساختار بازار سنتی.
- جلوگیری از نوسانات شدید قیمتی.
- کاهش ریسک قیمت و معاملات.
- بهبود کیفیت محصولات کشاورزی از طریق استاندارد کردن.
- تامین مالی کشاورزان.
- کاهش هزینه های شناسایی منابع تولید و مصرف بازار.

۶- ویژگی های کالاهای قابل دادوستد در بورس کالا

- ۶-۱- باید استاندارد باشند و در مورد کالاهای کشاورزی و صنعتی باید حالت اولیه، خام و فرآوری نشده داشته باشند.
- ۶-۲- قیمت معاملات نقدی نباید آن قدر نوسان داشته باشد که موجب نااطمینانی شود. این نااطمینانی به مفهوم خطر و سود بالقوه است.
- ۶-۳- ساختار بازار رقابتی باشد و پتانسیل بروز رفتارهای ضد رقابتی در آن کم باشد. (۵)

۷- انواع بورس کالایی

در شرایط فعلی دو بورس کالایی (محصولات کشاورزی و فلزات) در کشور وجود دارند که در ادامه معرفی می شوند.

۷-۱- بورس کالاهای کشاورزی (۶)

بورس کالای کشاورزی بازار سازمان یافته و متشکلی است که محصولات کشاورزی به صورت نقدی یا امانی در آن دادوستد می شود. بورس کالاهای کشاورزی با هدف ساماندهی تولیدات کشاورزی و تسهیل در عرضه محصولات کشاورزی شکل یافته است. با توجه به اینکه ساختار بازار محصولات کشاورزی در مقایسه با بازار سایر کالاها به ساختار بازار رقابتی نزدیک تر است، براساس نظریه های اقتصادی تشکیل بورس محصولات کشاورزی از پذیرش بیشتری برخوردار می باشد. راه اندازی این بورس موجب خواهد شد تا کشاورزان بتوانند با استفاده از دادوستد، در برابر نوسانات قیمت ایمن شده و ریسک قیمت را به سوداگران منتقل نمایند. همچنین آن ها خواهند توانست، براساس اطلاعات بازار با دید خوشبینانه تری نسبت به آینده در مورد نوع محصول تولیدی، سطح زیر کشت و یا فروش آن تصمیم گیری نمایند.

۷-۱-۱- اهداف راه اندازی بورس

کالای کشاورزی

اهداف راه اندازی بورس کالاهای کشاورزی در ایران در دو دسته بلند مدت و کوتاه اعلام شده اند.

الف- اهداف بلندمدت

- کاهش هزینه معاملات و ساماندهی مناسبتر بازار محصولات کشاورزی.
- افزایش سرعت انتقال اطلاعات بازار به تولیدکننده و مصرف کننده.

به موجب بندج ماده (۹۵) قانون برنامه سوم توسعه و براساس قراردادی که میان وزارت کشاورزی و سازمان بورس اوراق بهادار (وقت) منعقد شد، توافق شد تا بورس کالاهای کشاورزی حداقل با دو محصول راه اندازی شود. بورس کالای کشاورزی در شهریور سال ۱۳۸۳ تاسیس گردید. در حال حاضر محصولات مختلف از جمله پسته، جودامی، ذرت دامی، کنجاله سویا پرک، کنجاله سویا، برنج و ... در بورس کالای کشاورزی مورد معامله قرار می گیرند.

۷-۲- بورس فلزات

براساس قانون استفساریه ماده ۹۵ قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۷۹، بند (ط) تبصره ۳۵ قانون بودجه سال ۱۳۸۰ کل کشور مصوب ۱۳۸۰/۹/۱۷ مجلس شورای اسلامی و قانون تاسیس بورس اوراق بهادار مصوب سال ۱۳۴۵ و تاکید بر تشکیل بورس کالا، سازمانی به نام سازمان کارگزاران بورس فلزات تهران تاسیس گردید. در آبان ماه سال ۱۳۸۰ ضمن برگزاری آزمون، صلاحیت ۱۱ کارگزار به عنوان موسسین بورس فلزات توسط شورای عالی بورس تایید شد و به دنبال انتخاب کارگزاران روند راه اندازی بورس از شتاب بیشتری برخوردار گردید. اساسنامه بورس فلزات تهران در پایان سال ۱۳۸۱ تصویب و بورس فلزات در تاریخ ۱۳۸۲/۶/۲۵ افتتاح شد. (۷)

کالاهای پذیرفته شده در بورس فلزات تهران شامل مس، آلومینیوم، فولاد و روی است. بورس فلزات تهران اولین بورس در سطح جهانی می باشد که محصولات فلزی در آن دادوستد می شود. این در حالیست که در دیگر بورس های رسمی فلزی چنین معاملاتی مرسوم نیست. دلیل اصلی آن هم عدم همگنی و استاندارد پذیر نبودن این کالاهاست. (۸)

۱-۲-۷-اهداف بورس فلزات

- ۱۳- عدم شفافیت قیمت‌ها به سبب طولانی شدن زمان تحویل کالا.
- ۱۴- عمده معاملات این بورس به شکل سلف یعنی مدت‌دار است و از سایر روش‌ها به خصوص معاملات آتی کمتر استفاده می‌شود، لذا خطرات بازارهای آتی در بورس فلزات تقویت می‌شود.
- ۱۵- انحصاری بودن بورس فلزات (محلّی برای خرید و فروش کالاهای دولتی توسط شرکت‌های دولتی).
- ۱۶- بالا بودن وجه کارمزد دریافتی (دریافت کارمزد ۲ در هزار توسط کارگزاران، ۲ در هزار توسط فروشنده و ۳ در هزار توسط دولت که مورد اعتراض مجلس شورای اسلامی است).
- ۱۷- عدم توسعه منطقه‌ای بورس.

- ایجاد بازار متشکل و سازمان یافته اولیه و ثانویه، برای تسهیل خرید و فروش ابزارهای مالی معاملات آتی، آتی و اختیار معاملات.
- سامان‌دهی بازار فلزات و توسعه آن.
- اطلاع‌رسانی و تحلیل آماری بازار فلزات.
- تنظیم و اعلام فهرست نرخ فلزات بر اساس آیین‌نامه بورس.
- مراقبت در حسن جریان امور و روابط بین کارگزاران.
- نظارت بر قیمت‌گذاری اولیه.
- نظارت بر قیمت در منطقه.
- حذف دلالی و واسطه‌گری و قیمت‌گذاری شفاف.

۲-۲-۷-مشکلات و تنگناهای درونی بورس فلزات

با عنایت به عدم کارایی بورس در زمینه کاهش نوسانات عرضه و تقاضا و متعاقب آن تأثیرات آن بر بازار، اتخاذ سیاست‌های مناسب برای افزایش حسن انجام معاملات و جلوگیری از تبانی در بورس اجتناب‌ناپذیر است.

بورس فلزات گرچه در نگاه اول سبب رشد درآمد کارخانجات و به تعبیری حذف دلالات جزء شده است، ولی در نگاه دقیق‌تر، به دلیل انحصار در تولید، انحصار در توزیع (تعداد اندک کارگزاران و انحصار در خرید و فروش کالایی، آگاهی از وضعیت عرضه و تقاضا و در اختیار داشتن خرید و فروش کالا و ...) و مشکلات واردات (سیکل بلندمدت واردات، هزینه‌ها مربوطه و ...) کماکان شاهد مازاد تقاضا، نسبت به عرضه هستیم. این موضوع سبب ایجاد رانت و تشکل‌های دلالی واسطه‌گری در حیطه وسیع‌تر و به عبارتی تشکیل بورس غیررسمی فلزات شده است و ضمن افزایش مستمر قیمت‌ها، ضرایب سود عمده و خرده‌فروشی نیز از حیض انتفاع ساقط شده است.^(۹) از طرف دیگر مقایسه تطبیقی ساختار و عملکرد بورس فلزات تهران با ساختار و عملکرد بورس‌های رسمی کالایی در دنیا نشان می‌دهد که از لحاظ ساختاری، بورس فلزات تهران فاقد پارامترهایی مانند اتاق پایاپای، نوع معاملات، استاندارد کالاها، انبار، تسهیلات لازم برای ورود انواع معامله‌گران خارجی و ... است.^(۱۰)

۸- اهمیت و نقش دولت در سیاست‌گذاری بورس‌های کالایی^(۱۲)

اصولاً به منظور رفع مشکلات شبکه سنتی داد و ستد کالاها و ایجاد بازاری شفاف، تسهیل رقابت و تقویت کارایی تجارت و تبادل منصفانه کالاها، بورس‌های کالایی راه‌اندازی گردیده است. حال چنانچه این سازمان را در قالب یک سیستم در نظر بگیریم، تمامی عناصر داخلی آن با یکدیگر در ارتباط بوده، ضمن اینکه این سیستم با محیط پیرامون خویش نیز در تعامل می‌باشد، به نحوی که عوامل محیطی در بورس‌های کالایی از چنان اهمیتی برخوردارند که می‌توانند بر حیات و نحوه کارکرد سیستم به طور کاملاً تعیین‌کننده‌ای تأثیر گذارند. از عوامل محیطی تأثیرگذار، می‌توان به سیاست‌گذاری‌های دولت بر بورس اشاره داشت که تأثیرات مهمی بر آن می‌گذارد این سیاست‌ها عبارت‌اند از:

- مشکلات بورس فلزات شامل موارد زیر است.^(۱۱)
- ۱- عمر کم دو ساله این بازار و کم عمق بودن آن.
 - ۲- عدم امکان نظارت منطبق بر استاندارد ملی کالا در معاملات سلف و عدم تعهد کارگزاران در تضمین کیفیت محصولات خریداری شده.
 - ۳- ناتوانی بورس فلزات در حل و فصل اختلافات بین خریدار و فروشنده.
 - ۴- نارسایی قوانین موجود و عدم اجرایی شدن آیین‌نامه‌های مصوب.
 - ۵- عدم شفافیت در اجرا برای تولیدکنندگان در عرضه کالا و خریداران.
 - ۶- ماهیت دولتی کارگزاران عمده بورس فلزات.
 - ۷- فروش دوگانه، به این شکل که کالایی که خریدار کمی دارد بر اساس تابلو بورس به فروش می‌رسد. در حالی که کالایی که متقاضی بیشتری دارد، به قیمت بیشتر و خارج از بورس معامله می‌شود.
 - ۸- خرید و فروش به صورت مچینگ.
 - ۹- نبود ضمانت اجرایی در شرایط عدم تحویل به موقع جنس خریداری شده توسط کارگزار.
 - ۱۰- سنتی بودن روش معاملات.
 - ۱۱- عدم انجام معاملات با مقادیر محدود.
 - ۱۲- اختلاف قیمت بین بورس و بازار خارج بورس.

- ۱- سیاست‌های حمایتی
- ۲- سیاست‌های پولی
- ۳- سیاست‌های مالی
- ۴- سیاست‌های تنظیم بازار (Regulation) (جلوگیری از انحصار کالا از نظر تولید، توزیع یا تقاضا)
- ۵- سیاست‌های تجاری (جلوگیری از ورود و یا خروج غیرقانونی کالا به / از کشور)

با توجه به این موارد، دولت به عنوان یک عامل محیطی با اتخاذ هر یک از این سیاست‌ها تأثیر بسزایی بر عملکرد و فعالیت‌های بورس گذارده و از اینرو ارتباط تنگاتنگ آن‌ها امری بدیهی می‌باشد. نکته حائز اهمیت در این بحث این است که با شکل‌گیری بورس کالا، بازخورد سیاست‌های اتخاذ شده توسط دولت می‌تواند سریع‌تر مشاهده و مورد ارزیابی قرار گیرد.

۹- جایگاه و نقش وزارت بازرگانی در بورس‌های کالایی

به استناد ماده (۱) قانون تشکیل وزارت بازرگانی و الزامات مواد (۵)، (۴۶) و (۸۷) آیین‌نامه اجرایی آن و همچنین به استناد مصوبه‌های مختلف از جمله مصوبه شماره ۲۳۹۴۱ مورخ ۱۳۸۱/۶/۲۴ هیات وزیران و وظایف

اصلی وزارت بازرگانی، تنظیم بازار با هدف مقابله با نوسانات شدید و بی رویه قیمت‌ها و رفع نقایص نظام عرضه و تقاضا و حفظ حقوق مصرف‌کنندگان و حمایت از تولیدکنندگان می‌باشند. از آنجایی که نوع ارتباط بین مقام‌های ناظر بر بورس اوراق بهادار، بورس کالا و سایر نهادهای فعال در بازار سرمایه بستگی به نظام قانونی حکمفرما بر هر کشور دارد، حضور وزارت بازرگانی، به عنوان نهادی که وظیفه تنظیم بازار و توسعه و پیشبرد امور بازرگانی داخلی و خارجی در چارچوب سیاست‌های اقتصادی کشور را به عهده دارد، در راهبری بورس‌های کالایی اجتناب‌ناپذیر است. چرا که با توجه به پتانسیل‌ها و ظرفیت‌های بالفعل و بالقوه این وزارتخانه می‌توان از آن به عنوان مرجعی تاثیرگذار در جهت تنظیم، نظارت و ساماندهی فعالیت بورس‌های کالایی بهره‌گیری نمود. با توجه به شرح وظایف و اختیاراتی که قانونگذار برای وزارت بازرگانی در نظر گرفته است مواردی چون: - تهیه و اجرای سیاست‌ها، خط‌مشی‌ها و مقررات بازرگانی کشور - تهیه و اجرای برنامه‌ها و طرح‌های توسعه بازرگانی داخلی و خارجی - تهیه و تدوین نظامات و مقررات واردات و صادرات و نظارت بر اجرای آن با توجه به سیاست حمایت از تولیدات داخلی - حمایت از مصرف‌کننده - نظارت و حفظ تعادل بهای تولیدات داخلی و کالاهای واردده کشور - بررسی شرایط تولید و توزیع تا مرحله مصرف - ایجاد تسهیلات و تهیه تجهیزات لازم برای واردات و توسعه صادرات - ایجاد هماهنگی بین فعالیت‌ها و خدمات مورد نیاز بازرگانی داخلی و خارجی کشور نقش این وزارتخانه در بورس‌های کالایی انکارناپذیر می‌باشد. (۱۳)

همچنین با توجه به عملکرد بورس‌های کالایی به نظر می‌رسد اگرچه بخش قابل توجهی از فعالیت بورس‌های کالایی مربوط به امور مالی، معاملات مدت دار و ... است که بخش اسمی (Nominal) اقتصاد را متاثر می‌سازند اما فعالیت این موسسات منجر به هدایت و تنظیم جریان کالاها و خدمات در بازار گشته که خواه ناخواه بخش واقعی اقتصاد (Real) را متاثر می‌سازند که از این منظر با حوزه وزارت بازرگانی تقارن زیادی دارد. چرا که بخش قابل توجهی از وظایف وزارت بازرگانی به هدایت‌های مقداری در اقتصاد برمی‌گردد. (۱۴)

بدیهی است که هر مورد که قانونگذار وظیفه‌ای را به شخصی اعم از حقیقی یا حقوقی واگذار می‌کند، لازم است اختیارات و ابزار (مالی، حقوقی، نهادی و ...) لازم را نیز در اختیار وی قرار دهد.

از این رو چنانچه وزارت بازرگانی در سیاست‌گذاری و هدایت بورس‌های کالایی دخیل گردد، بخوبی می‌تواند بسیاری از وظایف (اجرائی و حاکمیتی) خود را از این مجرا به انجام رساند. به عبارت دیگر با دخیل نمودن وزارت بازرگانی در سیاست‌گذاری و هدایت بورس‌های کالایی مسیر حرکت و فعالیت این وزارتخانه در راستای پاسخگویی به انتظارات دولت و مردم هموارتر می‌شود.

در مجموع به نظر می‌رسد تعامل میان وزارت بازرگانی (از جایگاه سیاست‌گذار) و بورس‌های کالایی یک ضرورت است، در این راستا می‌توان موارد زیر را برجسته ساخت.

الف - تنظیم بازار (Regulation)

ارتباط بین بازار کالا و بازار سرمایه در بورس کالایی به وضوح تبلور

می‌یابد و از آنجایی که یکی از وظایف اصلی وزارت بازرگانی تنظیم بازار با هدف مقابله با نوسانات شدید و غیرعادی قیمت و نیز رفع نقایص نظام عرضه و تقاضا و حفظ حقوق مصرف‌کنندگان و حمایت از تولیدکنندگان می‌باشد، حضور وزیر بازرگانی در ترکیب شورای بورس طبق ماده (۳) قانون جدید بازار اوراق بهادار پیش‌بینی شده، زیرا عمده‌ترین وظیفه شورا ساماندهی، حفظ و توسعه بازار شفاف، منصفانه و کارا می‌باشد (ماده ۲). در مجموع بورس کالا شکل سامان یافته‌ای از بازار است که می‌تواند به شدت روی ملاحظات تنظیم بازار که جزء وظایف اصلی وزارت بازرگانی به شمار می‌رود، اثر گذارد. این امر در شرایطی که احتمال بروز انحصارات و معاملات مبتنی بر تبتانی و افزایش ساختگی قیمت‌ها وجود داشته باشد مورد تاکید بیشتر است، لذا حضور وزارت بازرگانی در هدایت بورس‌های کالایی و نظارت بر آن‌ها، بیش از پیش ضرورت می‌یابد.

ب - هدایت اصناف و اتحادیه‌ها

ساختار حاکم بر بازار در ایران بگونه‌ای است که عاملین مختلف در معاملات اقتصادی در قالب اتحادیه‌ها و یا صنوف مربوطه فعالیت می‌نمایند.

این افراد به استناد قانون و با علم به مزایا و منافع ناشی از فعالیت‌های منسجم و تشکیلاتی در قالب برخی اتحادیه‌ها فعالیت‌های خود را انجام می‌دهند و در تعیین فرایندهای حاکم بر بازار نقش بسزایی دارند.

از سوی دیگر بورس‌های کالا، نهادهایی هستند که ضمن فعالیت، سبب انسجام فعالین در معاملات اقتصادی می‌شوند. چرا که باعث می‌شوند عرضه‌کنندگان و تولیدکنندگان مختلف در قالب پذیرفتن ضوابط آن، رفتاری واحد و منسجم از خود نشان دهند.

بدین ترتیب می‌توان این دو را به عنوان مکمل یکدیگر در نظر گرفت. به عبارت دیگر از آنجا که یکی از اهداف تاسیس بورس‌های کالایی، تسهیل مبادلات اقتصادی است، به نظر می‌رسد تعامل میان بورس‌های کالایی و اتحادیه‌ها و اصناف، می‌تواند در حصول به این هدف، بسیار اساسی باشد. از این رو یکی از عواملی که می‌تواند احتمال توفیق فعالیت بورس‌های کالایی را افزایش دهد، هماهنگی و همکاری اتحادیه‌های صنفی با این نهاد است.

وزارت بازرگانی با توجه به حیطة ماموریت‌های خود از طریق هدایت اتحادیه‌ها و اصناف می‌تواند نقش بسزایی در دستیابی به این امر ایفا نماید.

۱۰- نتیجه گیری

شفافیت بازار، تسهیل رقابت، افزایش کیفیت کالاها و استاندارد شدن آن‌ها، افزایش کارایی بازاریابی و حذف رانت‌ها از دلایل بالقوه رویکرد به بورس‌های کالایی است.

از طرف دیگر، عوامل محیطی در بورس‌های کالایی از چنان اهمیتی برخوردارند که می‌توانند به طور کاملاً تعیین‌کننده‌ای بر حیات و نحوه کارکرد بورس‌های کالایی تاثیر گذارند. به طور نمونه سیاست‌گذاری‌های دولت تاثیرات مهمی بر بورس‌های کالایی گذاشته و با اعمال سیاست‌های بازرگانی، پولی، مالی و در مجموع رقابتی می‌توان به نتایج مثبت و مزایای بورس کالا دست پیدا کرد.

از طرفی ایجاد بورس کالایی یا ورود یک کالا به بورس کالایی می‌باید با بررسی‌های دقیق و حساب شده‌ای صورت گیرد. چرا که در جهان بورس‌های زیادی از این گونه تأسیس شده‌اند و لکن موفقیت چندانی نداشته و دادوستد در آن‌ها بسیار اندک بوده است و یا به اهدافی که از قبل طراحی شده است دست نیافته‌اند.

در کشور ما نیز ساختار انحصاری بازار بسیاری از کالاها به عنوان یکی از عمده‌ترین موانع توسعه و کارایی بورس‌های کالایی عمل می‌کنند، زیرا

انحصارگر در چنین شرایطی از قدرت و درجه تمرکز بالا به نفع خود استفاده می‌کند. در چنین شرایطی باید، احتمال عدم کارکرد مناسب بورس جهت کاهش نوسانات عرضه و تقاضا و قیمت توجه داشت.

به استناد مصوبه کارگروه تنظیم بازار (شماره ۲۳۹۴۱ مورخ ۱۳۸۱/۶/۲۴) تنظیم بازار با هدف مقابله با نوسانات شدید و بی‌رویه قیمت‌ها، رفع نقایص نظام عرضه و تقاضا، حفظ حقوق مصرف‌کنندگان و حمایت از تولیدکنندگان به عهده وزارت بازرگانی گذاشته شده است. عضویت وزیر بازرگانی در شورای بورس (ماده ۳ قانون بازار اوراق بهادار) نیز اهداف مشابهی را دنبال می‌نماید. که لازم است در حوزه نظارت بر سازوکار بورس‌های کالایی، نقش و حضور وزارت بازرگانی و دستگاه‌های تخصصی آن (مانند سازمان حمایت و معاونت بازرگانی داخلی) تقویت شود. کلام پایانی آنکه، حضور وزارت بازرگانی به عنوان نهادی که وظیفه تنظیم بازار و توسعه و پیشبرد امور بازرگانی داخلی و خارجی در چارچوب سیاست‌های اقتصادی کشور را بر عهده دارد، در سازمان بورس‌های کالایی ضروری به نظر می‌رسد و باید از آن به عنوان مرجعی تاثیرگذار در جهت تنظیم، نظارت و ساماندهی فعالیت بورس‌های کالایی بهره‌گیری نمود. تحقق این امر مستلزم انجام مطالعات تکمیلی و اصلاح مناسب نهادهای حقوقی و اجرایی است.

پی‌نوشت‌ها:

1. www.Mofidmetal.com

۲- ماخذ شماره ۶.

3. www.agri-bank.com

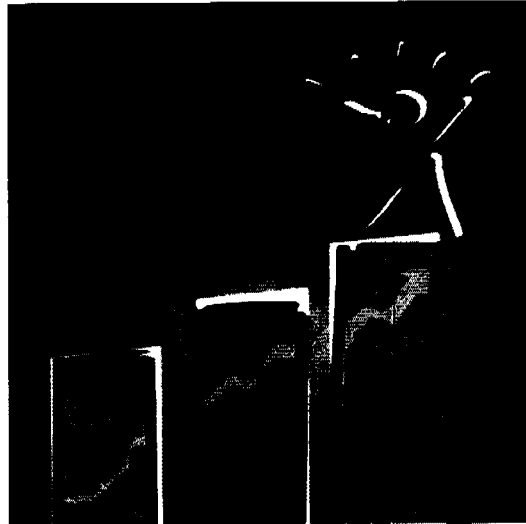
4. www.mofidmetal.com

۵- موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، "مزایا و محدودیت‌های عرضه سیمان در بورس فلزات تهران"، آبان ماه ۱۳۸۴.

۶- فقیه نصیری، مرجان و همکاران، گزارش مروری بر بورس کالاهای کشاورزی، وزارت بازرگانی، معاونت برنامه‌ریزی و بررسی‌های اقتصادی، دفتر مطالعات اقتصادی، ۱۳۸۳.

۷- گزارش بررسی تاثیر عملکرد بورس فلزات بر توزیع و قیمت محصولات فلزی، سازمان بازرسی و نظارت بر قیمت و توزیع کالا و خدمات، ۱۳۸۲.

۸- دهقانی، فریدو و فارسیان، محمدرضا، گزارش پیرامون بورس فلزات تهران (ساختار و عملکرد)، مرکز پژوهش‌های مجلس، آذرماه ۱۳۸۴.

۹- ماخذ شماره ۳.

۱۰- ماخذ شماره ۶.

۱۱- گزارش بررسی تاثیر عملکرد بورس فلزات بر توزیع و قیمت محصولات فلزی، سازمان بازرسی و نظارت بر قیمت و توزیع کالا و خدمات، ۱۳۸۲.

۱۲- فقیه نصیری، مرجان و همکاران، گزارش مروری بر بورس کالاهای کشاورزی، وزارت بازرگانی، معاونت برنامه‌ریزی و بررسی‌های اقتصادی، دفتر مطالعات اقتصادی، ۱۳۸۳.

۱۳- ماخذ شماره ۵.

۱۴- گزارش "جایگاه وزارت بازرگانی در

راه اندازی بورس کالا"، وزارت بازرگانی، معاونت برنامه‌ریزی و بررسی‌های اقتصادی، دفتر مطالعات بهره‌وری و بهبود سیستم‌ها، ۱۳۸۱.

منابع:

۱- پایگاه اطلاع‌رسانی ایسنا.

۲- خبرگزاری موج.

۳- گزارش بررسی تاثیر عملکرد بورس فلزات بر توزیع و قیمت محصولات فلزی، سازمان بازرسی و نظارت بر قیمت و توزیع کالا و خدمات، ۱۳۸۲.

۴- فقیه نصیری، مرجان و همکاران، گزارش مروری بر بورس کالاهای کشاورزی، وزارت بازرگانی، معاونت برنامه‌ریزی و بررسی‌های اقتصادی، دفتر مطالعات اقتصادی، ۱۳۸۳.

۵- موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، "مزایا و محدودیت‌های عرضه سیمان در بورس فلزات تهران"، آبان ماه ۱۳۸۴.

۶- دهقانی، فریدو و فارسیان، محمدرضا، گزارش پیرامون بورس فلزات تهران (ساختار و عملکرد)، مرکز پژوهش‌های مجلس، آذرماه ۱۳۸۴.

۷- گزارش "جایگاه وزارت بازرگانی در راه‌اندازی بورس کالا"، وزارت بازرگانی، معاونت برنامه‌ریزی و بررسی‌های اقتصادی، دفتر مطالعات بهره‌وری و بهبود سیستم‌ها، ۱۳۸۱.

۸- سازمان برنامه و بودجه، قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب سال ۱۳۷۹.

۹- دفتر مطالعات اقتصادی، «مبانی اقتصاد فردی و ساختار بورس کالایی»، وزارت بازرگانی، بهمن ماه ۱۳۸۵.

۱۰- قانون بودجه مصوب سال ۱۳۸۰.

۱۱- قانون تأسیس بورس اوراق بهادار مصوب سال ۱۳۴۵.

۱۲- قانون تشکیل وزارت بازرگانی مصوب سال ۱۳۵۳.

۱۳- مصوبه شماره ۲۳۹۴۱ مورخ ۱۳۸۱/۶/۲۴ هیات وزیران.

14- www.mofidmetal.com

15- Metal.exchange.com WWW.London

16- www.irancomex.com

17- www.irbourse.com

18- www.agri-bank.com